

ARİFÎ PAŞA'NIN SEYAHATNAMESİ DİYARBEKİR SEYAHATI

MUSTAFA ÖZTÜRK* İBRAHİM YILMAZÇELİK**

Mahalli târih araştırmalarında arşiv kaynakları ile genel nitelikli eserlerin değeri inkâr edilemez. Ancak bu kaynaklarda gözden kaçmış ve resmiyete intikal etmemiş teferruata ait bilgiler bulunmayabilir. Bu bilgileri şimdiye kadar değerlendirilmeyen veya üzerinde pek fazla durulmayan seyahat-namelerde bulmak mümkündür.

Arif Paşa'nın Diyarbakır seyahatı bu bakımdan önemlidir. Bölge hakkında yukarıda değinilen resmi kayıtlara geçmemiş pek çok bilgi ve gözlemi ihtiva etmektedir. Yalnız bu gibi eserleri kullanırken târih tenkit usullerini ihmal etmemek gerekir. Nihayet söz konusu gözlemler ve bilgiler, seyyahın o andaki gözlemleri, dikkatini çeken hususlar ve görmek istediği, kendi düşüncesine göre nakletmekte fayda gördüğü değerlendirmelerdir. Herşeye rağmen gene de bölge hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eseri bu nazarla değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Eserin yayınlanmasında gerekli kolaylığı gösterdiği için *Türk Tarih Kurumu*'na teşekkürü borç biliriz.

Eserin Tanıtımı

Eser, *Arif Paşa'nın Seyahât-nâmesi, Diyârbekir Seyahatı*, adıyla Türk Tarih Kurumu Arşivi Y.122 numarada kayıtlı olup, 63 küçük çizgili defter sayfasından ibarettir. Defterin eni 15 cm, boyu ise 19 cm.dir Yazı türü kırık rik'adır. Her sayfada ortalama 6-14 satır vardır. Metinde süsleme yoktur. Karton üzerine kırmızı deri ciltlidir. Cildin sanatsal bir özelliği bulunmamaktadır.

Yazımda Takip Edilen Metod

Eski metinleri yayınlarken dikkat edilmesi gereken en önemli husus eserin orijinalliğini bozmamaktır. Onun için sadeleştirme yerine metinleri kendi diliyle ve imlasıyla yayınlamak daha doğru olacağı kanaatinde olduğumuzdan, burada metnin sadeleştirilmesine veya bugünkü dile aktarılması yerine metnin orijinal okunuşu verilmiştir. Böylece bazı yanlış değerlendirmelere meydan verilmemek istenmiştir.

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi, Elazığ

** Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi, Elazığ.

Bugünkü harflere çevirirken metne kesinlikle müdâhale edilmemiştir. Teknik zorluklardan dolayı transkripsiyon işaretlerinin bütün incelikleri verilememiş, bunun yerine belli başlı transkripsiyon kaideleri kullanılmıştır. Uzatma ve inceltmeleri (^), harf-i tarifleri (I-), hemzeleri (') ve ayn işaretleri de (‘) ile gösterildi. Okunamayan yerler (.....) orijinal yazılışları, tereddütlü olarak okunan yerleri (?) ile okunamayacak derecede silik ve yıpranmış yerlere de (Okunamadı) ibaresi konuldu. Metnin sonunda da kontrolü sağlamak amacıyla, orijinal metnin sureti verildi.

Arifi Paşa'nın Hayatı

Arifi Paşa'nın hayatı hakkında bilgi veren tek kaynak, Mehmet Süreyya'nın *Sicil-i Osmanî* adlı eseridir. bu eserde yer alan bilgiler, aşağıda verilmiştir. "Arifi Paşa-Yenişehirli'dir. Erzurum vilâyetinde bazı ufak me'mûriyetlerde bulunduktan sonra Meclis-i Vâlâ mazbata odasına girmiş ve buradan mîr-i mirânlıkla Menteşe ve Resmo ve Saruhan mutasarrıflıklarında 1302(1884-1885) de Bitlis 1305(1887-1888) Diyârbekir¹ ve 1306(1888-1889) Trabzon ve 1307(1889-1890) Halep valiliklerinde bulunmuş ve 1309 (1891-1892) da infisâl ve 1311 rebî'ülâhîrinin 7 sinde (18 Ekim 1893) irtihâl eylemiştir. Ve Silivrikapusu haricinde Seyyid Nizam Türbesi civarında defnedilmiştir. Rumeli pâyesini haiz olup idare-i umûrda iktidârî görülmüş sâhib-i servet idi"².

METİN ARİFÎ PAŞA'NIN SEYAHATNAMESİ DİYARBEKİR SEYAHATI

(1) Ma'lûmdur ki, her me'mûr ma'iyetine me'mûr olduğu emirle görüşmek icâbât-ı maslahattandır. Ben ise Maden'e yeni geldiğimde Vâlî-i Vilhayet atüfetlü Hâcî Hasan Beyefendi Hazretleri, Vilâyetin kısm-ı cenûbîsinde devrde olduklarından, Diyârbekir'e gelüp mülakat olamamış olduğu gibi ahiren dahî Diyârbekir'e gelmek üzere iken Palu belâsının zuhûru veche-i azîmetimi o cihete tevçih eylediğinden ve giderek kışın şiddeti ve ağnâm umûr ve rûsûmunun galebe-i ehemmiyeti de cümle-i mevaki'a inzimâm eylediğinden işbu maksad-ı mühim veyahut karz-ı acil mevki-i husûle iktirân idememiş idi.

Zaten cebel-i şâhika arasında sıkışıp kalmış ve süresiz kürek merkezi itlakına şâyân bulunmuş olan Ma'den kasabasının bu seneki şiddet-i şitâ ve kesret-i berf yollarını kapatmış olduğundan bir iki mâh kadar ceza eder. Ceza olarak hâne-nişîn kalındıktan yani Harput ve Diyârbekir cihetleriyle ihtilatları gereği gibi kesildikten sonra ahkâm-ı hicran karları eritmeğe ve dağların sırtları bazı mahallerinin karları erimiş olmak yüzünden bir kaplan postuna benzemeğe başladı. Lütf-i bedî-i rebî'a yaklaştı ki (2) bunlara tabiatıyla çekülüp gitmeğe başlayan berfi sebz-renk çimenler ve deste deste menekşeler, küme küme sünbüller teşyî ediyordu..

Şâ'irâne tasvîr-i hayâlden ise ciddî bir surette takrîr-i hâlîme i'tinâ daha münâsib olduğundan ve havaların küşâyışı ile dar yolların açılması büyük bir fırsat ittihaz edildiğinden binüçyüzyedi sene-i mâliyesi şehri martının onaltıncı Cum'a'ertesi günü saat beşte Diyârbekir'e müteveccihen Ma'den'den tahrîk-i 'azîmet edildi.

¹ 1304 (1886-1887) yılında Diyarbakır valiliği görevine başlamış ve 1 yıl 5 ay bu görevde kalmıştır. bkz. *H. 1312 Tarihli Diyarbakır Salnamesi*, s. 47. Seyahati ile ilgili gözlemleri de bu tarihlerden sonra olmalıdır.

² Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C.III, İstanbul 1311, s. 279.

Hey'et-i livâ ve vucûh-ı belde ve ümerâ-yı askeriyye tarafından resm-i teşyî' icrâ edildikten sonra refâkat-i acizîde meclis-i idâre-i livâ 'azâsından ve Ma'den hanedanından Hâcî Hâfız Efendi-zâde Ahmed Efendi, Şamlı Belediye tabib-i sâbıkı Yusuf Anhuri Efendi, Mülâzım Osman Ağa, uşağım Bilâl, zabtiyeler var idi. Kubbe-i semâ pek açık idiğinden denize karşı tutulmuş müdevverü'ş-şekl bir mir'at-ı mecellâ sûretinde idi.

(3) Ma'den'den yani kalhânedan aşağı Ma'den vadisi gittikçe ittisa' eylediğinden bu cihette görülen bahçe vus'atlı ve daha nezâfetli idi. Giderek (Matarlı) yanındaki birbuçuk saat mesafedeki karye-i sagîrenin önünden geçildi. Burada câ-be-câ ardıc ağacı gördüm ki, bu ağaç ciyâdet-i hevâya şehâdet iden delâ'il-i tabi'iyedendir. Oradan da birbuçuk saat tay-ı mesâfe idilerek (Kalemdan) ma'berine gelindi.

Burada istikamet-i cihetiyesini şark cihetine tahvil iden Dicle nehri üzerinden üç gözlü bir köprü ile kible cihetinde gayr-i muntazam iki han, sağında solunda kavaklıklar var idi. Ve hanın önünde bir de su nebe'ân idiyor idi ise de sıklette kurşundan farksız ve mide için rahatsız idi. Birer kahve-i ta'bnüş idilüp yine yola düzöldük. Ve Ma'den'den hareketimizin beşinci saatinde müceddeden te'sis buyrulmuş olan (Osmaniye) kasabasına geldik. Ma'den boğazı ile Ergani Ovasını yek diğere rabt iden (Giz Gediğinden) çıkub da gözledim. Üç dört saatlik mesafeye **(4)** kadar medd-i basar edince sevincimden çıldıracaktım. Çünkü Ma'den'de hemen gedikleri geçemeyecek derecede nigâhımın mahdut kalması cihetiyle nazarım kafesde kalmış bülbül gibi sıkılmış kalmış idi.

Ergani ovasının yeşillenmiş ve câ-be-câ kuzu sürüleriyle kesb-i ziyet eylemiş olan manzara-i letâfeti Ma'den'in atdan, ağaçtan hâli ham bakır rengindeki cibâl ve tilalinin manâzır-ı kasvers fezâsından kurtulmuş olan gönlüme gözüme nür-ı sürur ilkâ ediyordu.

Ergani ovası aynı Adana ovası gibidir. Şimâlinde meşhûr Ergani dağı vardır ki, bu dağı Karahan'dan bakıldıkda âdeta bir Osmanlı eyeri şeklinde görülür. Ergani dağının eteğinde olan Osmaniye Kasabası mü'essis-i bünyân-ı saltanat Sultan Osman Han hazretlerinin nâmına nisbeten evvelce tesis olunmuşdur. Şimdiki hâlde 100 hâne, 10 dükkân, 1 telgrafhânesi vardır. Mevki'i müstevi ve suyu kesîr olduğundan her surette terakkiye kabiliyetlidir. **(5)** Orada Müdür-i esbâk Kahraman Efendi hânesine inilmiştir. Bu hâne oldukça muntazamdır. Orada Ergani ve Eğil Müdürleri İhsan ve Ahmed Efendiler ile ve hey'et-i idâresiyle görüşüldü.

Ergani dağının cenûba ma'rûz sırtında meşhûr Ergani kasabası mevcûddur ki, bu kasabada hâne ve câmi', mekteb, fırın ve zükûr ve inâs, müslim ve gayr-i muslim nüfûs var ise de ezmine-i kadîmeden mekîdet-i a'dadan tahaffuz için at işlemez ve kolaylıkla çıkılmaz bir noktada yapıldığından inip çıkmak müşkildir. Anın için ben dahî çıkamadım. Çünkü memleket karlangıç yuvasından farksızdır. Memleketin fevkinde ve dağın zirvesinde bir Kal'a-i Kadîme olup içinde Zü'l-Kifl Aleyhi's-selâm Efendi Hazretlerinin makâm-ı mukaddesleri vardır. Yine Kal'a avlusunda ve fakat şark cihetinde bir Ermeni manastırı olup uhde-i sa'adetde mazhar-ı imtiyâz ve baka olan ma'âbid-i İseviyye cümlesindedir. Bir marhasanın taht-ı idâresinde derûnunda kırk kadar keşiş ve mertâbet(?) bulunur. Ve bilâ-tefrik-i cinsiyet manastıra gelen zâ'ir ve misâfire ikrâm ve it'âm-ı ta'âm olunur.

(6) Giz boğazında bir de Ma'den'in ufk-ı mer'îsine 'atf-ı nazar ettim. Meşhûr Mihrab dağının karla mestûr olan zirvesi bulutlarla tenâtuher idercesine yükseldikçe yükselmiş aks-ı ziyâ-i şemsle bir kürre-i nûrânî şekl-i latîfesini almış olduğundan şu manzara-i sihâmiyye ve cebeliyye tab'-ı hassâsımı gıcıkkladıkça gıcıkkladı.

Ma'den kasabası Mihrap dağına yaslanmış ve şoşe tarîkinin ihdâs ve kuşâdından evvel yollar Mihrab üzerinden aşılmakda bulunmuş olduğu cihetle şa'irin ittiği beyti hâtra tebâdül eyledi.

Beyit

"Bak matla'-ı ebrûsuna öp sîne-i sâfın
İn Ma'den-i sîm üstüne Mihrâb yolundan"

Şimdiki işlek Ma'den nuhâs madeni ise de evvelleri Ma'den'de bir de gümüş ma'deni olduğu müstehir ve curûfuyla müstedildir., (7) Bu Mihrâb dağı sath-ı bahrdan takrîben 1700 metro mürtefi' ve üzerinde kevser-i 'ab berrâk sulu pınarlar vâki'dir. Hattâ hiddet-i basara malik olanların Mihrâb'dan sûr-ı Diyârbekir'i hayal seçebildikleri de mervîdir.

Ferdâsı yani martın onyedinci pazar günü saat ikide hareketle pek müstevî olan Ergani ve Güran ovalarından bi'l-mürür çayırılı çimenli bir mevki'de vâki' ve fakat ahurdan daha vahîm olan "Termil" hanında biraz müddet istirâhattan sonra Ergani'ye altı saat mesâfede ve nefsi Diyârbekir kazasında (Tel-haran) karyesinde hanedândan Bektaş Ağa-zâde Abdülgani Ağa'nın hânesine inildi. Ergani hanedânından izzetlü Sofi Beşe dahî beraber idi. Çünkü burada merhale Karahan ise de kâsır-ı ümîdi's-sevdâ olan Karabahtlılar için orada akşamlik ömren zayi'âtdan ma'düddur. Pisliği ve havasının fenalığı bu havalice darb-ı mesel hükmündedir diyebilirim. Abdülgani Ağa'nın hânesi bir tepe üzerinde ve binâsı Kürdistan tarzında olduğundan dam üzerine seccâdelere serildi. Gurubun manzara-i hüzn-âveri koyunların ve kuzuların meleşmesinden diğer gün olmuş ve gönüllere vecd ve istiğrak elvermiş idi. (8) Abdülgani Ağa dahi Kürtlere mahsûs keremi bi-hakkın hâ'iz olduğundan hakkımızda mu'âmele-i hürmet-kâri ve misafir-perveri ibrâzda kusür etmedi.

Ferdâsı günü oradan hareketle üç saat mesafedeki Deve-geçidi Köprüsü civârında bulunan Karakolhânedede ârâm edildi. Deve-geçidi Ergani Ovasındaki derelerin mecmu'u belâli bir nehr olduğundan üzerinde dört gözlü bir köprü vardır. Ba'dehû oradan hareketle birbuçuk saat mesafede bulunan Üçkuyu karyesinde hasbe'l-lüzûm bir iki siğara içildikten sonra hareket üzere iken ehibbâdan Diyârbekir vilâyeti Telgraf ve Posta müfettişi Ağâh ve Merkez telgraf ve posta müdürü Sabri Efendiler geldiğinden birlikde kalkıldı. Ve berren Agob da Atufetlü Vali Beğefendi hazretlerinin istikbâlimize çıkardığı Jandarma binbaşısı Ali Efendi ile süvari efrâdı önümüzde olduğu hâlde Diyârbekir'e gelindi. Eski dâ'ire-i vilâyet pişgâhında hânesine müsâfir olacağın Diyârbekir eşrâfından ve mîr-i mirân-ı kirâmdan Cercis Ağa-zâde Sa'adetlü Abdulkadir Beşe yetiştiğinden (9) birlikte Dağkapsu'ndan girilüp doğruca vilâyet dâ'iresine gidildi. Ve hâk-i pâ-yı âli-i vilâyet-penâhîye yüz sürüldü. Vâliden gördüğüm iltifâtın ömrüm oldukça medârıyım. Oradan çıkılıp Abdulkadir Beşe'nin konağına gelindi. Diyârbekir suru ve dâhilindeki şehri bir basit ovada ve Dicle üzerindedir. Garb cihetinde Seyran Köşkü müşîresi, cenûb cihetinde Alıpınarı karye ve mesiresi, şark cihetinde Mardin kapsu bahçesi ve kısmen Dicle ve şimâl cihetinde Dicle Fis kayası vâki'dir. Sur gayr-i muntazam beyzî-şeklidir. Mardin Kapsu ve Yeni Kapu ve Dağ Kapsu ve Rum kapsu'nun (olmak üzere) dört kapsu vardır. Ve bir de İç Kal'ası olup içinde habshâne ve Hükümet konağı ve jandarma kışlası ve Murteza Paşa Camî ve Redif deboyu (deposu) bulunur. bu câmi'in haziresinde Vulât-ı Diyârbekir'den Büyük Reşid Paşa, Ayaşlı Esat Paşa, Kürt Mahmud Paşa ve dâhilinde Kuzât-ı Muvahhidînden Süleyman bin Halid medfûndur. İç Kal'anın içinde

bir İç Kal'a daha var imişse de taşları dökülmüş olduğundan şimdiki hâlde bir manzara-i harâb içindedir.

(10) İç Kal'a'da onbeş metro 'arzında ve on metro irtifâ'ında bir tâk-ı mu'allâ olup cenâhlarında birer kavî zîr-i pençe-i kahrına almış birer arslan resmi ile hutût-ı küfiye olmuş âsâr-ı İraniye'den olmasına delâlet itse gerektir.

Vilâyet dâi'iresi Ârif Paşa'nın eser-i hamiyetidir. Ondukuzuncu Salı günü bi'l-cümle vücûh ve me'mûrîn tarafından idilen ziyâret kabul olunup akşam üzeri bir aralık yine vali beyle görüşüldü.

		<u>Rütbe</u>	
Vâli	Hâcı Hasan Bey	Bâlâ	2 4
Nâ'ib	Hasîb Efendi	İzmir	
Müftü	Ahmet Hilmi Efendi	"	3
Defterdâr	Muhiddin Bey	Ulâ sânisî	3
Mektûbî	Şakir Efendi	Mümtaz	
Kumandan-ı Jandarma	Azimet Bey	Alay Beyi	3

Erkân-ı vilâyet bunlar idi. Mevki-i Kumandanî de Mirliya Şemsi Paşa idi. Yirminci Çarşamba günü i'hade-i ziyârete başlandı.

(11) Diyârbekir Vücûhu

(İsim ve Ünvanı)

Nakîbü'l-Eşrâf Hacı Mesud Bey

Behram Paşa

Abdi Efendi

Pirincci-zâde Ârif Efendi

Belediye Re'isi Zülfikar Ağa

Zülfî-zâde Ali Efendi

Kazâzyan Ohannes Efendi

Gülbenkyan Agob Efendi

Hacı Abdulkadir Paşa

Fettah Efendi

Çerkez-zâde Emin Efendi

Hacı Seyfullah Efendi

Camil Paşa-zâde Mustafa Bey

Tomas Efendi

Kazâzyan Cubur (و ب ج) Efendi

Manyasyan Ohannes Efendi

ve Gayruhum

Rütbesi

İzmir Pâyesi

Mîr-i Mîrân

Sâniye

Sâniye

Kapucubaşı

İstabl-ı Amire

Mîr-i mîrân

Mümtaz

Sâniye

Bolulu Behram Paşa, Fatih Paşa yani Fatih-i Kürdistan Bıyıklı Mehmed Paşa, Şeyh Matar, Sultan Sa'sa câmi'leri görüldü.

(12) 21 Perşembe

Yine kısmen i'âde-i ziyâret edildikten sonra çarşıya inildi. Palulu Chami-i Şerif ile Câmî-i Kebîr ziyâret edildi. Palulu Câmî'inin minâresi nâdidedir. Çünkü evelleri taş ile müzeyyen imiş. Şimdiki hâlde dökülmüş ise de sanâyi-i mimâriyyesi bâkidir.

Câmî-i Kebîr şârik? vasatındadır. Murabba'uş-şekl mürtefice bir minâresi vardır. Ortası yani harem havlusu açık olup bir havuz ile bir ufak namazgâh bulunur. Aslı câmî' müstatilü'ş-sekldir. Oldukça cesîmdir. Kubbe-i vasatiyyesi puthânededen mütehavvil imiş.

Havlusunun Şark ve Garb cihetlerinde müzeyyen mermer ka'ide ve amûdlar üzerine birer kâ'a var imişse de bozulmuşdur. Yalnız direkleri Ba'albek harâbesi gibi kâ'imdir. Cihet-i şarkiiyesinde ise Mekteb-i Rüşdiyye-i Mülkiye bulunur. Ol dahî câmî-i şerifle ta'mîr-i rahnedir? **(13)** Tevliyeti Hâcî Nûri Efendi adında bir zâtdadır. Diyârbekir'de Hasan Paşa Hanı, Çifte Han, Yeni Han, Deliller Hanı gibi hanlar varsa hiç biri makarr-ı tüccâr ve medar-ı istirahat-züvvâr değildir.

Diyârbekir'de üstü örtülü olmak üzere yalnız Hasan Paşa'nın çarşısı varsa da yıkılmıştır. Kısım-ı ma'mûründe kitapçılar denilen tuhafiyeye esnâfiyla kuyumcular bulunur. Diğer çarşıları ahşâbdır. Ve gayr-i muntazamdır. Yalnız Oseb Efendi'nin yaptırmış olduğu Ufak Çarşı şâyân-ı tahsîndir. Diyârbekir'de Çarşıcılık ile Haririyâna müte'allik ma'mûlât ilerüdedir. Ticâret ma'dûm hükmündedir. Bugün Çarşıca ba'zı mühim işler görülüp konağa 'avdet ve gîcesi Müftî efendi'nin mahdûmunun 'akd-i cem'iyetde kesb-i şeref ve bereket edildi. Çünkü Müftü efendi hüsn-i hulk erbâbından muazanna-i hasenât bir zât-ı melek simâtdır.. El-yevm Belediye da'ire-i muntazamasıyla Belediye nâmına yapılan muntazam çarşığı da gezdim. El-hak her ikisi şâyân-ı tahsin ve müsebbibleri mustahakk-ı âferîndir.

(14) 22 Cum'a Şehr-i Mart sene 1307 (1891)

Hâne sahibi ile beraber namaz vakti çıkılıp Câmî-i Kebîr'e gidülüp Cum'a namazı kılındıktan sonra çarşıya inildi. Muhtasar bir ahz u i'tâ icrâsını müte'akib telgraf müfettişi Ağah Efendi ve Belediye Re'isi Zülfikar Ağa olduğu hâlde mâşiyen Dağ kapusuna çıkıldı. Vali beyefendinin eser-i himmeti olan Mekteb-i İdâdî-i Mülkiye'ye gidildi. Henüz bir resm-i küşâdı icrâ edilmemiş ise de pek muntazamdır ve üçbinbeş yüz liraya çıkmışdır. İstanbul'dan olsa yirmi bin liraya yapılmaz. Mektebde Ma'ârif Müdüri Bursalı Necib Bey var idi. Esnâ-yı râhda yeşil çimenler üzerine Diyârbekir'in rengârenk çarlılarıyla müzeyyen olan nisvân-ı zevk-i âşinayani gelişi güzel bir hâlde cemiyet teşkil etmiş olduğundan Dağ Kapsu'yla mekteb arasında bulunan vadicik allı yeşilli bir gelincik tarlasından numûne idi. Mektebin garb-i şimâli cihetinde Diyârbekir'in en meşhûr tenezzühgâhından ma'dûd Fis kayası vardır. Dicle yüzelli metro aşağısındaki **(15)** vâdiden 'azamet ve letâfet-i mevki'yyesini takdisen veche say perestîş olduğu hâlde akar gider. Dicle'nin cânibeyni pek latîf bahçeliklerle müzeyyen olup karşıdaki (Kırbil) nâmında bir hristiyan karyesindeki Boran-hânelerden tayarâne vücûh-dâde cevelân eden göğercinler şu 'umûmî çemenzârın kelekleri hükmünde görünüyordu. Burada guğercine boran diyorlar. Çağatayî olsa gerekdir. Çünkü bir takım Asya mülûkiyle Sultânların da bu Boran-şâh ve Boran Hatun denildiği vardır. Hasan Kayası ise Fisk kayası olmalıdır. Çünkü orası erbâb-ı aşk ve dâde pazargah-ı te'âtî-i esbâb-ı visâl olmak meziyetini bu güne kadar muhâfaza etmiş ve demek ki bir aralık işbu mazbata-ı 'uşşak müzik-i fisk olmuş olduğundan fisk kayası ve tazriften Fis kayası dinse câ'izdir. Diyârbekir Ermenilerinde görülen zenân-ı hoş endâm ve hoş-rika başka mahalde görülme ve hele aleni işret edişleri diğer yerlerden işitilmemiş olsa gerekdir. Diyârbekir'de Gülçehre mahbûblar varsa gîzet-i lisânları insanı tebrîd idiyor.

(16) Sâ'at onbirde maşiyen 'avdet ve esnâ-yı râhda Câmî'ü'n-Nebî ziyâret olundu. Câmî'in haziresinde Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın haremi medfûn olduğundan üzerinde türbe yapılmış enika bir kubbe olduğu gibi mutalla bir takım kandil âvîzesi de vardır. Mukâbelesinde mahkeme-i şer'-i şerîf bulunur.

23 Cum'aertesi

Çarşıda bir gerdiş-i muhtasar yapıldı. Ba'dehû o akşam Ağah Efendi'nin hânesinde müsâferet edildi.

24 Pazar şehir-i Mart Sene 307

Ale's-sabah Mardin mutasarrıfı Enis Efendi hakkındaki şikâyatı tahkike me'mûr olan teftîş-i askerî komisyon-ı 'alîsi âzâsından Miralay Şamlı Ahmed Rüşdü Paşa ile Dahiliye Muhasebe Kalemi hulefâsından Nafiz Bey ile müsâfir oldukları Nakib Efendi konağında birleşildi. (17) Vakt-ı zuhûrda bâ-irâde-i vilâyet-penâhî Oseb Efendi'nin Sem'anoğlu Köşkünde verdiği ziyâfete gidildi. Bu kasr-ı dilâra Mardin Kapusu haricinde ve meşhûr Pamuk Suyu civarında olup nehr-i Dicle'ye ve köprüsüne nezaret-i kâmileleri vardır. Hele Dicle'nin bir kavısı içine olduğu Diyârbekir bahçeleri zir-i pâ-yı nezârettedir. Bu kasr kâr-ı kadîm bir evvân ile cânibeyninde iki odayı havîdir. Kiyâfette erkân ve eşrâf-ı vilâyet ve memleket ve mülhak beyler var idi. Ba'de't-ta'am saat onikide yağmurlu bir havada şehir 'avdet olundu.

25 Pazartesi Şehir-i Mart Sene 307

Yine ale's-sabah kısmen i'âde-i ziyâretle uğraşıldıktan ve çarşuca bazı muhîm işler görüldükten sonra konağa dönüldü. Ve bu günde vali-i vilâyetle mülakat olundu.

(18) 26 Salı Şehir-i Mart sene 307

Diyârbekir'in ağırca olan havası vücudumda bir 'azîm kırgınlık hissettirdiğinden o gün sokağa çıkmadım. Akşam üzeri Zülfü-zâde Ali Efendi'nin ziyâfetine gidildi.

27 Çarşamba Şehir-i Mart sene 307

Ale's-sabah Kılciyân eczâhânesine ve ba'dehû çarşuya ve daha sonra Dâ'ire-i Hükümete gidildi. Ortalık yağış olduğundan rahatça cevelân yapılamadı.

28 Perşembe Şehir-i Mart sene 307

Hastalığımdan dolayı doktor Yusuf Anhurî ve Panayot Madaraki, Belediye tabibi Bedros Efendi müşâvere-i tıbbiye icrâ ve mesâne de vehmim gibi taş olmayub ve celî mahsûs remi karakim (مكارم) eseri idigünü ifade eylediler. İnşanllâhu te'âlâ...

(19) Ba'dehû çarşu boyunca bir cevelân-ı itibarî yapılp berâ-yı istihmâm Çarşu Hammâmına gidildi. Hammâmın ebniyesi pek de fenâ değilse de takımının murdarlığı ve hele dellâk-ı nâ-pâklarının ihtiyârlığı şayân-ı hayretidir. Hammâm günlük gibi bî-tahâret yüzü görmemiş olduğundan râyihâ-yı kerîhesi kuvve-i şâmmeyi ihlâl edecek derecede müz'ac edildi. Sırtımı ovuşturmak ve güyâ kir kopartmak emeliyle omuzumu dest-zen-i dellak ve nevâziş olan dellâkın eli çatlamış ve 'âdetâ at gübresi hâlini iktisâb etmiş olduğundan bâdi-i emirde irkildim. Ne ise su dökündükten sonra çıktık. Senhü'l-ver olan takımları oldukça soldurmuş olan vücûdumuzu yeniden tevsîh eylediğinden hammâma girip çıkmak enika bir

mağara seyr etmekten ibâret kaldı. Ba'dehû Pirincci-zâde Arif Efendi'nin davetine ve yarın için Ramazan isbât buyurulduğundan vâli beyin tebrîk ve ziyâretine gidildi. Ba'dehû sahur ta'âmı ekl olunup yatıldı.

(20) 29 Cum'a Mart sene 1307

Hava gayet mağmûm gönlüm de esîr-i gumûm idi. Diyârbekir'e gelen su iki cinsdir. Birincisi şûrb ve isti'mâle mahsûs olan ve Ab-ı Hamravat denilen sudur ki cihet-i cenûbiyeden kanâvat vâsıtasıyla şehre gelir. Levni kırmızı mâ'i bulanıkca bir sudur. Her türlü isrâfât-ı zâ'ideye uğramış iken yine ihtiyâc-ı beldeye kifâyetlidir. Ancak bu mâ tabi'atında lezîz ve hafif ise de esnâ-yı râhda yollarının bozukluğu cihetle bir takım fenâ suların iltihâkıyla beraber künkleri tathîr ve rahnelerini imlâ etmek maksadına kanavâta gübre salverildiğinden gübre levn ve ta'âmını da müktesib olan bir sudan ma'a'l-kerâne ancak bir kupa içilebilir. Diğer su ise Karasu dedikleri sudur ki hazmı basitdir. Yalnız şûrbün gayrında sarf olunur. Diyârbekir'in köprüsü de enikadır. Onbir gözlü (boş) metro tûlundadır.

(21) Cum'a namazı Mu'allak Cami'inde edâ olup, câmi'e Mu'allak denmesi binâsının zokak üstünde mu'allakda olmasından nâşidir. Eski binası yıkılmışdır. Şimdiki câmi'nîm aşhâbdır.

Minâresi murabba'ü's-seklidir. Diyârbekir'deki minârelerin en kalınıdır. Minâresi putpereslik ahdinde kalmış bir çan mahâlli olduğu mervîdir. Ba'dehû ikinci namazı Behram Paşa Câmi'inde kılındı. Cami'in dahili da'iren mâdâr zeminden itibâren bir arşûn irtifa'ına kadar çini kaplıdır. Ve sekiz ka'ide üzerine mebnidir. Bir kubbelidir. Fakat cesimdir. Kubbenin etrafında pervaz vardır.

Cami'in kapusu üzerindeki yazı şudur:

Enşe'e hâzâ'l-câmi'ü's-şerif li-'abdi'z-za'îf Behram Paşa yessera'llâhu te'âla mâ-yeşâ hüve 'abdü'l-merhûm es-Sultân Süleyman fi eyâm-ı devlet-i sultânü'l-a'zam Selim Han. Sene 980.

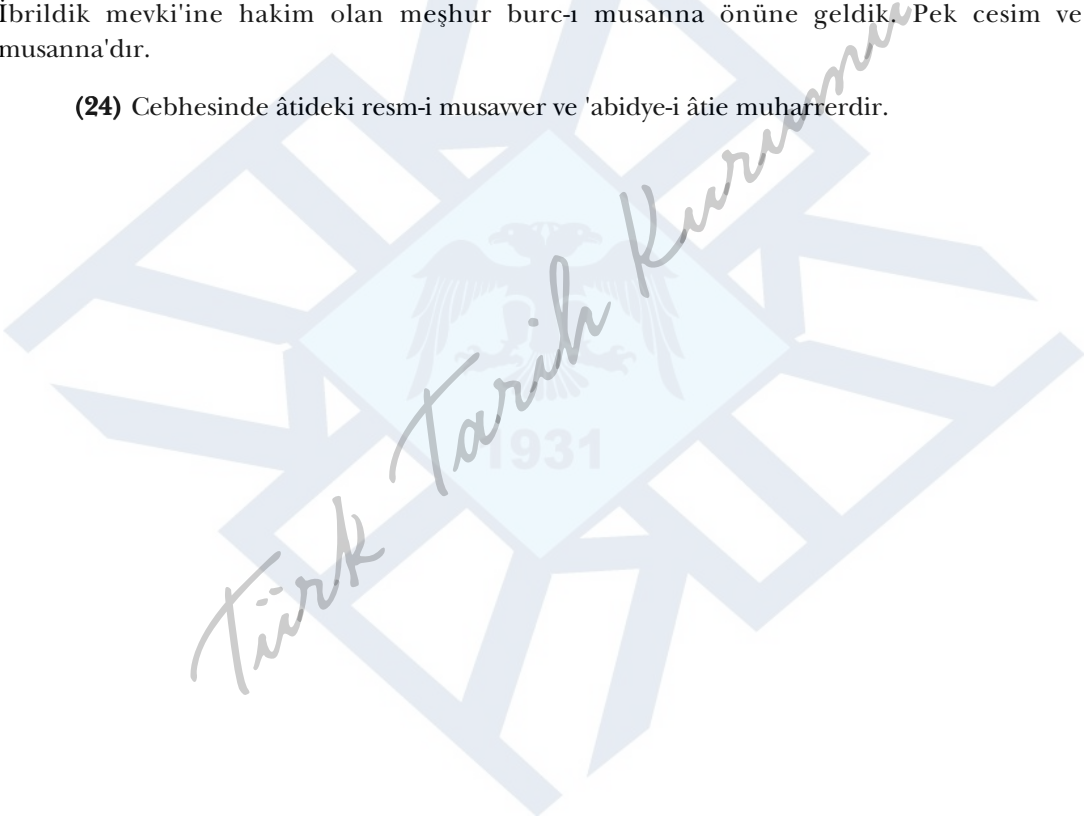
(22) Diyarbekir'deki asar-ı Osmaniyenin en revnaklısıdır. Ba'dehû çarşu tarikiyle Melek Ahmed Paşa câmi'ine gidildi. Cami' pek cesim değilse de metin ve dil-nişindir. Hele minâresi Diyarbekir'de menâirin erfa' ve azrafıdır. Şerefesine iki yolla çıkılır. Karşu harâb Dâru's-şifâdır. Ve yanbaşında Küçük Hamâm demekle ma'rûf oldukça vus'atlı bir hamam vardır. Oradan Rum Kapusu'na doğru ayrıldıkça sağda Mekteb-i Rüşdî-i 'Askerî Da'iresi görüldü.

* Asıl metinde bu sayfa yanlışlıkla 21 olarak yazılmıştır. Zira bunun önündeki sayfa 19 numaralı olup, bir sonraki sayfa ise 21 olarak numaralandırılmıştır. bu sebepten dolayı bu sayfaya 20 numarası verilmiştir.

Oldukça muntazamdır. Rum Kapsu'na karîb (Sarı Saltuk) Sultan Türbesi'ne gidilmekle ziyaret olundu. Şehrin sura muttasıl ve nâzır olan mahalleri haraba yüz tutmuş olduğundan burada da insanın te'essüfünü artıracak mü'essesât ve hele latîf bir hamâm harabesi görülmüştür.

(23) Rum Kapsununun şimâlinde ve dâhil-i surda Balıklı nâmıyla bir pınar nebe'an eder. Bir değirmen döndürür. Kasarcılar burada bez felan yıkarlar. Ayağında debbağ-hâneler vardır. Rum Kapsu iki katlıdır. Biri dâhile biri harice açılır iki kapıyı hâvidir. Ve pek metündür. Oradan hârice çıkıldıkda nazara-temâşâ vehleten siyah taşlı makabire te'alluk ederse de az ilerüye temdîd-i nazar edildiği hâlde Haleb caddesinde ve surun bir ceyrek ilerüsünde Ali Pınarı mesîre ve karyesi behçet-i fezâ-yı dîde-i tenezzüh olur. Maksud Rum ve Mardin kapuları arasındaki sur ve burcu görmek idüğünden sur ittisâliyle hatve-endaz-ı temâşâ oldum. İkiyüz metro ilerüde Rum kapsu'nda münhani ve muhtecib bir noktada surdan zuhur eden Balıklı pınarı ayağı üzerinde muktedir değirmenler deverân ediyordu. İbrildik mevki'ine hakim olan meşhur burc-ı musanna önüne geldik. Pek cesim ve musanna'dır.

(24) Cebhesinde âtideki resm-i musavver ve 'abidye-i âtie muharrerdir.

Bismilâhirrahmânirrahîm

El-melikü li'llâhi'l-vâhidi'l-kahhâr

*Hazâ emere bi-amelihi mevlânâ es-sultânü'l-Meliki's-sâli el-'âdilü'l-muzafferi'l-mansûr muhyi'l-'adl nâsir'd-dünya ve'd-dîn sultanü'l-İslâm ve'l-müslimîn kahrü'l-mülûk ve's-selâtin melikü'l-uh râ nasara'l-enâmîr hayrû'l-İslâm zahre'l-hâllâkatü'l-mu'azzam felekü'l-me'âlî Ebu'l-Feth Mahmûd İbn-i Mehmed İbn-i Kara Arslan İbn-i Dâvûd İbn-i Süleymân İbn-i Artuk nâsirü'l-Emîrû'l-Mü'minîn e'azza'llâhu nasrahu ve zâ'efa efrâdihi. Sene 605.**

(25) İşbu burcun ilerüsünde aynı şekil ve vaz'iyetde bir burç daha mevcûddur. Ve mantukasında yukardaki ibâre me'âlen mûnderiç olduğu gibi (*Melikü'l-ümerâ Sultân-ı Diyârbekir ve'r-Rum ve'l-Ermen*) ibâresi de "alâka-i rû-nümûndur.

İşbu iki burcun önünde ve Kibleye ma'rûz bir mevki'de meşhûr (Ben u Sen)** mesiresi vardır. Ve mesirenin onu ağaçlar ve köşkler ve değirmenler ile müzeyyen bir vadi-i nikdir. Ben u Sen mevki'i kal'anın şaranbolu pişgâhında bir sath-ı mâ'ilden ibarettir. Çemenzârdır.. Bir iki menba' ve üç adet havuz vardır. Rutubeti galib olduğundan şiddet-i hararet zamanında nehâren istifade olunsa bile leylek barınmak imkanı yoğimiş. Erzincanî İzzet Paşa'nın Diyârbekir valisi iken bu mesîre hakkında söylediği manzume-i dilâra aşağıya yazılmışdır. Ba'dehû Mardin kapusu'na duhûl ve saat (26) onbir buçukda misafirhâneye vusûl mukadder oldu. İftar edilüp terâvih kılındıktan sonra Vâli Paşa i'ade-i ziyâret için teşrîf buyurduktan sonra birlikde vali ile kalınmayub bazı erkân konakları gezildi. Diyârbekir'in ramazanı şencedir.

Manzûme-i Ben u Sen

*Bir 'aceb cây ki seyr ü temâşa Ben u Sen
Çemenistân sefâ gülşen-i ra'nâ Ben u Sen
Görse ger Sa'dî Gülistân'a yazardı vasfın
Çün virir revnak-ı gülgeşt-i musallâ Ben u Sen
Mevki'inde varanın feyz-i meserretten eser
Gerçi bir vâdi-i pür sahrâ ve sâha Ben u Sen
Gösteririm sana sinemde olan yâreleri
Olmaya kimse bu gülzârda illâ Ben u Sen
Gerçi ki her tarafı Âmid'in 'adn-âsâdır
Nice mümkün idelim vâsına âyâ Ben u Sen*

Hazret-i şa'ir-i devlet-penâh mübâlağa buyurmuşlardır. Zira Ben u Sen bir mahceredir. Her hâlde vasf ise mevsûfundan bihterdir.

(27) 20 Cum'a'ertesi Mart sene 307

Öğle namâzından sonra hayvana süvâr olduğum hâlde köprüye gittim. Temâşâ ettim. On gözlüdür. Metîndir. Bâni-i te'sîsi Süleyman bin Abdülmelik deniyorsa da o binâdan da

* Besmele, Bu iş (bina) Efendimiz salih, alemelerin adili, muzaffer, adaleti ihya eden din ve devletin yardımcısı İslâmın ve müslümanların sultanı, sultanların ve kralların kahredicisi, son İslâm sultanı Ebu'l-Feth Mahmud bin Mehmed İbn-i kara Arslan İbn-i davud İbn-i Süleyman İbn-i Artuk müminleri emiri (Allâh kendisinin ve zayıf ailesinin nusretini aziz eylesin) tarafından yapıldı. Sene 605 (M. 1208-1209).

** Metinde her ne kadar *Ben* ve *Sen* olarak yazılıyorsa da, bu burcun ve çevresindeki vadinin adı *Ben u Sen*'dir. Bu isim günümüzde dahi halâ kullanılmaktadır.

eser kalmamıştır. Şimdiki binâ yenidir. Köprünün üzeri iki ve üç araba yan yana geçecek derecede arızdır.

Oradan "avdetde Bağdat'a müteheyî-i hareket olan kelekleri seyrettim. Heva suvâr-ı kelek yolcuları rükûb hazırlığında idi. Oradan 'avdetde pirinç dengini seyrettim. Pek muntazamdır. Oradan Ben u Sen tarîkiyle Ali Pınarı'na gidildi. Ve Ali Pınarı'dan şehre dönüldü. Ve akşam iftârda vali beye gidildi. Diyârbekir'in şarâbü'l-harîri meşhûrdur. Bunu ipek suyundan çekerler. Terkîbâtında 'illet-i mesâne ve emsâli kırk kadar eczâ vardır. Ziyâretlerde ol kadar içildi ki artuk arszun mezâkda istiğna hâsıl oldu..

(28) Ali Pınarı Diyârbekir'in garb cihetinde ve surun onbeş dakika bu'dundadır. Câ-be-câ taşlıklı bir sath-ı mütesevîde vâki'dir. Yirmi kadar hânesiyle bir manastır vardır. Ahâlisi umûmen Ermenidir. Ali Pınarı'nın bir menba'ı varsa da suyu sakıldir.

Oradan Rum Kapusu tarikiyle şehre duhûl edildi. Ve Melek Ahmed Paşa civârındaki Ermeni kilisesi görüldü. Diyârbekir'de dört beş ma'mûr kilise ve bir Yahudi havrası vardır.

Melek Ahmed Paşa Cami'inin mukâbilinde vaktiyle bir de Bimarîstân var imişse de mürûr-ı zaman ile harâb olmuşdur. Diyârbekir Belediye Re'isi Behlul nümâsı? ancak Mekteb-i Sultânide Ağâ-yı dirâyet pîşe Zülfikar Ağâ tumarhâneyi vesile-i tezkîr-i yad-ı hayr olmak üzere tamir etmek **(29)** fikrindedir. Ancak Zülfikar Ağâ kıra'at ve kitâbet vâdisinde biraz râcil ise de müdâni-i iblis-i şeytanet-âferîndir. Yüzüne bakanlar cebhesin salhurdelik mi'yârı olan bu kelimeleri arasında hatt-ı nüvazalı? ile şu beyiti görürler:

"Tîg-i sırrımız zekâmız kırk yararken bir kılı
Biz de mecnûnsak eğer kimdir cihânın âkılı

Dağ Kapusu'nun hâricinde vali-i esbâk Erzincanî İzzet Paşa'nın müntehiren vefât eden mahbûb-ı dil-aşûbu Mehmed Emin'in mezarı var imişse de yıkılmışdır. İzzet Paşa bu mezarı pek müzeyyen bir sûretde inşâ ve âtîdeki târihi de inşâd eylemişlerdir.

(30) İşbu mezar ziyetdârı ve üzerindeki kitâbe-i târih-i zer-târı gören bir âkil-i tecrübekâr şu beyti söylemiş, ammâ ki güzeldir.

"Hikmetinden şaşırub kaldı gürûh-ı ukalâ
Bir veli yaptı mezar böyle delikanlısına"

31 Mart sene 307 Pazar

Çarşuda bir gerdiş-i muhtasar yapılmakla berâber bazı levâzım tedârük olundu. Ve erkân-ı vilayet-i celîle ile li-ecli'l-veda' Dâ'ire-i Hükümete gidildi. Diyârbekir'de Ali Paşa, İskender Paşa, Nasuh Paşa cevami'i de mükemmeldir.

(31) 1 Nisan sene 307 Pazartesi

Çermik'e müteveccihen saat üçte Diyârbekir'den çıkıldı. Kürr-e semâ kuşâde ve mucellâ idi. Def'i kadar zabtiye ile tabur ağası vesa'ir ümerâ ve zevât tarafından eski Dâ'ire-i Hükümet pişgâhına kadar teşyî' olunduktan sonra süvâr-ı ümid-i sevdâya son vedâ'ı icrâ etdik. Bir aralık Deve Geçidi karakolhânesindeistirâhat olunduktan sonra onbuçukda Termil karyesine gelindi. Ve Tato kahyanın hânesine inildi. Hânelerde pirenin kesreti olduğu haberinden pirenlendiğimden çimen-zâr üzerine dört direkli bir kıl çadır kurdurarak ve taksimât-ı dâhiliyesinin çiğ denilen kamış örgü ile icrâ ettirdik. Tato kâhya da emsâli

nisbetinde mükerrem olduğundan elinden gelen ikrâmda kusur itmedi. Bu gice pek tatlı ve sürekli bir uyku yaptık. **(32)** Buranın arâzisi hemen nazir-siz denilebilcek derecede ise de ahâlisi tembel ve emr-i zıra'atda mühmel olduğundan arâzi değersizdir.

2 Nisan sene 1307 Salı

Sabahen saat birde hareket olundu. Ve Ergani'ye tâbi Kürebaht karyesi ittisâlindeki Boğaz mehrinden ubûr edilip Siman karyesinde ve Karto Pınarı'nda istirâhat olunurak saat dokuz buçukda cemiyetle Çermik'e gidildi.

Boğaz nehrinin menba'ında bir de mayı' gaz ma'deni olduğundan cümle-i müstahzarâtıdır. Çermik Kaplıcası şehrin şimâl-i cihetinde ve on dakika bu'dundadır. Harabdır. Çermik ise bir takım tilâl-ı sengîş içinde beyziyyü's-şekl bir havzadadır. Önünde bağlık ve bağçelik vardır. Yani latîfû'l-manzaradır.

(33) 2 Nisan sene 307 Çarşamba ve 6 Ramazan sene 308

Ale's-sabah kaplıcaya gidildi. Çermik'in sabahı pek latîfdir. Hammâm iki da'iredir. Birisi müstatîlü's-şekl olup nisvâna mahsûsdur. Diğeri musemmenü's-şekl olup erkeklere mahsûsdur. Erkeklere mahsûs olan dâ'iresinde müstatîlü's-şekl bir de soğukluk vardır. Her ikisinin şekl-i musattahı zirde gösterilir (*Şekil için bkz. Metin, s. 33*). Suyu kükürtlüdür. Ve cisim tahammül edemeyecek derecede sıcaktır. Ma'deni kibrit-i hadîddir ve hâmız-ı kibritindir? Hâl-i buhurdandır? Ve dörtbindörtüz derece sühûnettedir. Ancak muhtac-ı ta'mîrdir. Bunun kırk sehm itibâriyle 25 sehmî Çermik'in ve 15 sehmî Harputlu İlyaoğlu'nundur.

(34) Şehrin şarkında şimâl-i cenûba doğru bir derecik akar. Derenin üzerinde bir gözlü metin birköprü vardır. Köprü şark cihetindeki cebhesinin birbiri üzerine vâki' dört bâb değirmen olup kurbünden çıkan cesametlice bir su vâsitâsıyla idare olunur. Değirmenbaşı denilen mevki'in tulû ve gurûb zamanlarında zevkine doyum olmaz. Orası Çermik kasabasını taht-ı nezaretine almış olduğu gibi cihât-ı selâseyi de görür. Mürtefi ve pür zevk mahâldir. Çermik'in yazın sıcağı 40 dereceye kadar çıkarmış. Handa bir müddet istirâhatdan sonra Çermik beylerinin harâbehânesi gezildi. Şimdiki hâlde harebesinde on fukara hânesi vardır. Üst katındaki musanna fıskiye ile rengarenk kanâtîr ve avâmîdi ve hele musanna' pencereleri hüsn-i mimariyle âsâr-ı nefisesindendir. Harem dâ'iresinde pek müzeyyen ve dil-arâm bir de hammâm var ise de o da harâbdır. Kesret-i huddâm bir vakit ve cevarî ile tanin-endâz ve velvele-sâz olan işbu dâ'ire-i cesîmenin sakfındaki leylek yuvalarında hasıl olan laklakalar, **(35)** şakşaka şimdiki hey'et-i hüzn üzerine şenlikdir.

Çeşm-i ibret-ber-keşa ve kasr-ı kayser râ-bebîn
Perde-dâreş ankebût ca'd nevbet-zen-bûd*

Sübhâne'l-mukallib Subhâne'l-muhavvil yine bu günde Çermik mezarlığındaki müsanna' iki türbe gezildi. Derûnunda mezâra şehadet edecek seng-i mezar yoksa da birisinin Çermik beylerinin 'aslı'l-usûlü Şah Ali Bey'in diğerrinin yine bu milliyeden (ندايلمدوب) şedîdü's-şekîme bir beyin kabri olduğu söyleniyor. Garîbdir ki beylerin sarâyı ile türbeleri şimdiki hâlde hem-hâl ve fena iştimâldır. Kabil-i fenâ olmayan zâd-ı âhîret ise hüsn-i amâldir. Rabbenâ teveffenâ (müslimen ve'l-hıknâ bi's-sâlihîn).

* İbret gözünü aç ve kayserin kasrını gör.
Onun kapıcısı örümcek ağzının zil çalanı idi.

(36) Çermik'in garb cihetinde bir püšte-i sengîn üzerinde bir kal'a harabesi manzûr-ı nazar-ı 'ibret olur kal'anın cihât-ı selâsesine karşı mürtefi' dağlardan Seng Suyu nehri tefrîk etmiştir. Tarz ve mevki'ine göre Romalıların âsarından olsa gerekdir. El-hâletü hazihî bir kapu kantarasıyla bir iki burç cidarı kalmıştır. Çermik'in yine garb cihetine cenûbuna müteveccihen Sinan suyu nâmında oldukça büyücek bir nehir akar. Üzerinde iki gözlü bir köprü vardır. Altı saat sonra Fırat'a katılır.

4 Nisan sene 1307 Perşembe 7 Ramazan sene 1308

Çermik'in kasaba islâmları Türkdür. Kurası halkı Kürtdür. Çermik'de Ermeni, Yahudî milletleri de bulunur. Yahudîler Arabça konuşurlar. Bugün kaplıcaya gidilüp avdette hâne-nişin-i istirahat oldum. Çünkü hava bürüdetli ve yağmurlu olduğundan sokağa çıkmağa doktor ruhsat virmede. Bugün dokuz mizânü'l-harare vasıtasıyla kaplıcanın suyunu vezn ve tecrübe etdi. Suhûneti derece-i 'ulyanın fevkinde idi.

(37) Çermik'de Çeteci Abdullah Paşa Medresesi görüldü. Muntazam ise de içinde talebe-i ulûm yokdur. Bir kısmı Mekteb-i Rüşdî ittihâz edilmiştir. Târih-i binâsı 1170 dir. Vezir-i vizr-âlûd olan müşarün-ileyhin mezâlîmi meşhûr ve kendüsü Âmidü's-Sevda'da zir-i hâk-ı siyâhda mestûrdur. Çeteci Çermikli'dir. Kendüsü Çermik'ce ahaddan ma'dûd iken ol vakt Çermik derebeyi olan zât hemşiresinin namusuna ta'arruz eylediğinden müşarün-ileyh, beyi silah intikâmıyla öldürmüş ve ihtiyâr-ı gurbet-i muvahhid zâtında cerî ve cesûr olduğundan az müddetde ihrâz-ı rütbe-i vezâret etmiştir.

Ba'dehû Çarşu Câmî'i görüldü. Şâyân-ı beyân âsardan değildir. Oradan Cami-i Kebîr'e gidildi. Şimâl tarafından üç kantaralı bir eyvânî ve cesîmce bir minâreyi hâvîdir. Asıl cami' Arab biçiminde olup kiliseden muhavvel olduğu söylenir. Te'sîsi nisbetinde ta'mîr iden Alâ'addin-i Selçukî'dir. Şark cihetinde bir kubbe ve bir mihrâbî hâvîdir. Anın bânisi merhûm Şah Ali Bey'dir. Câmî-i şerîf ziyâdesiyle mutehevvin ve ta'mire muhtac olmağla ta'miri vesâ'ilinin istikmâli ehass-möyan-? 'âcizânemdir. Hakk muvaffak eyleye. Oradan Seng suyu üzerindeki köprü görüldü. Pek cesimdir, üç gözlüdür.

(38) Oradan şimâle teveccühle şimâldeki câmî'i önünden geçilüp dârü'l-karâra gelindi. Câmî-i Kebîr'e gidilirken çarşudan geçildi. Çarşu ise oldukça bir hatt-ı istikâma tâbî' ve emsali kasabât esvâkına fâ'ikdir. Çermik'in letâfet-i mevki'ası pek zevkime gitdi. Bu letâfeti Antakya'nın Harbiye ve Timur-kapu mesîrelerinde bi-aynihi görmüş idim. Her şey'e kabiliyeti varsa para-perestlikden başka pîşe ve endişesi olmayan eslâf-ı me'mûrînin himmetsizliği cihetle kasaba bin sene evvel ne hâlde ise andan daha dún bir hâlde kalmıştır. Vâ esefâ..!

5 Nisan sene 1307 ve 8 Ramazan sene 308

Sabahen yine çarşuya gidildi. Çermik'de zükûr ve inâs 2594 islâm ve 1435 hristiyan ve 247 yahudi ki cem'an 4276 nüfûs vardır. Çermik'de 1 hükümet konağı, 6 cami', 2 mescid, 1 medrese, 1 mekteb-i rüşdiye, 5 mekteb-i ibtidâ'î, 2 kilise, 1 havra, 918 hane, 2 oda, 2 mağaza, 353 dükkân, 1 Hammâm, 1 harab hammâm, 2 kaplıca (biri ricâle, diğeri nisvâna mahsusdur), 3 debbağ-hâne, 2 selh-hâne, 5 dibek, 4 boya-hâne, 3 anbar, 113 ahur, 13 samanlık, 11 han, 7 kahve-hâne, 7 firun, 4 köprü, 3 türbe, 17 çeşme 7 mezarlık, 8 değirmen, 1741 bağ, 361 bahçe, 125 arsa, 5 berber dükkânı vardır.

(39) 6 Nisan sene 1307 Cum'artesi-9 Ramazan sene 1308

Hava gayetle soğuk idi. İşitildiğine göre Çüngüş dağlarına cüz'i kar düşmüş! Bugün hammâma gidildi. Çermik'in her tarafı azamet-i kadr-i baharı ta'zimen ridâ-i hadrâya bürünmüş idi. Sabahleyin kalkulub Tepe mahallesinin üzerinde Çüngüş tarîkine muvazî ve nehre nazır olan Ermeni mezarlığına gelindi. Oradan da bazı mehamm-ı umûrun tesviyesiçün Hükûmete 'azîmet olundu. Saat sekizde esbe süvar olduğum hâlde Yahudi mahallesinden bi'l-mürûr Huburman Köprüsü temâşa olundu. Yirmi metro tûlunda onbeş metro irtifa'ında bir cesim gözü olup cenâhlarında iki ufak gözü daha temâşa olundu. Oradan meşhûr Tetnik suyu mevki'ine gidildi. Suyu Çermik'deki miyahın eltafi imiş. Oradan Çermik'in menazırı pek latîfdir. Çünkü Çermik'e 200 metro irtifa'dadır. Mevki'i çimen-zârdır. Câ-be-câ badem, armut, nar ağaçları da vardır. Armut baharda, baden çiçek burnu çağla idi. Bir hayli devr ve temâşadan sonra bağçelerin içinden eve gelindi.

(40) Bu memleketde külliyyetli değirmen varsa da icâreleri dündür. Nihayet icâre 2000 guruşdur.

7 Nisan sene 1307 ve Fî 10 Ramazan 1308

Dâ'ire-i Hükûmete gidilüp efrâd-ı seyyare için ester mübaya'a edildi. Oradan beylerin atik harabe konağında câmi'i gezildi. İçinde iki 'amud üzerine üç kantara ile müfrez iki dâ'ire vardır. Dışında da üç kantaralı bir harem havlısı vardır. Bu gün şiddetli ve bereketli yağmurlar yağmıştır.

8 Nisan 1307 Pazarertesi ve Fî 11 Ramazan sene 1308

Hava küşâyîşi-i tâm âfitâb-şâşa-nümâ letâfet-bahş-ı ittisâm idi.

Kaplucaya gidilüp istihmâm edildi.

(41) Ba'dehû Hükûmete gidildi. Ve oradan çıkılıp Hudâ muvaffak buyursa ta'mîrini arzu eylediğim Çeteci Medresesi ba'de'l-keşf bahceler içinden bir tel-i mutavassıt üzerinde mukaddemâ medrese ve şimdiki hâlde desti i'mâlîne mahsûs kâr-hâne olan harâbe görüldü. Bu harâbe civârında kubbesi yıkılmış bir türbe bulunur. Oradan da tekkeye inilen harâbe-zâra gidildi. Orada bir imâret harabesiyle yine yıkılmış türbeye manzûr-ı nazar-ı ibret ve telhîf oldu. Oradan ikinci def'a olarak vaziyet-i san'atına hayran kaldım. Haburman (نامرودح) Köprüsü gezildi. Tonbazları kısmen rahne-dâr olmuş ve cephesindeki ihcâz-ı menhûtada dökünmeğe yüz tutmuştur.

Üzerindeki târîh şudur ki:

Şark tarafındaki menkûşdur.

(Buniye haze'l-cisr el-Emîr Eyyûb Bey bin el-Emîr li-ecli Mehmed Bey bin Yahya fi sene hamsîn ve tis'a mi'e-950)*

Oradan mâşiyen eve gelindi. Çermik dört mahalledir. Şimâl tarafındaki tepe üzerinde(ki) mahalle "Tepe Mahâllesi" anın cenûba doğru pişgâhındaki mahalle "Sarây Mahallesi" dir ki beylerin sarâyı oradadır.

(42) Saray mahalesinin önünde bir de Çukur mahalle vardır ki sahîhan mevki'i basitdir. Daha ilerüde kal'anın sırtında ama şimâle ma'rûz sırtında Kal'a mahallesi vardır. En

* Bu köprüyü Emir oğlu Emir Eyyûb Bey, Mehmed Bey b. Yahya için 950 (1543) senesinde bina etti..

kalabalıklı mahalle budur. Yahudiler Çukur mahallede, Hıristiyanlar Tepe ve Kal'a mahallesindedir. Çermik'in suyu çokdur. Ma'mûlât ve masnû'atına gelince yelken bezinden farkı olmayan meşhûr Çermik bezinden ma'ada bir şeyi çıkmaz. Cehâlet-i ahâlisini harabiyet-i kasabası istilâ etmiştir.

Salı 9 Nisan sene 1307 ve 12 Ramazan sene 1308

Hava mağmûmca ve izdırâb-ı mesânem ziyâdece idi. Hammâma gidilip istihmâm ve bugün vücûdumun icâbına mebnî hânedede ârâm edildi.

(43) 10 Nisan 1307 Çarşamba ve fi 13 Ramazan sene 1308

Hammâma gidilib istihmâm edildi. Giderken bağlar sırtından gidildi. Ve Değirmenbaşı suyunun menba'-ı latîfesi görüldü.

Çermik kazasında senevî 180000 kıyye** pamuk çıkar.

Fî 11 Nisan sene 1307 Perşembe ve fi 14 Ramazan sene 1308

Bugün berâ-yı istihmâm Hammâma gidildi. Öğleden sonra sokağa çıkılıp Çarşu Cami'i'ne gidildi. Oradan da Cami-i kebîr'e ve Cami-i kebîr'den berâ-yı tenezzüh Kal'a altındaki Beyler sekisine 'azîmet olundu.

(44) 12 Nisan sene 307 Cum'a ve fi 15 Ramazan sene 308

Bugün Cum'a namazı Bey Câmî'i'nde kılındı. Payaslı meşhûr Mısdık yani Mustafa Paşa'nın ceddî yani Mustafa Paşa'nın pederi Halil Paşa'nın pederi Mustafa Ağa'nın pederi olan Küçük Ali nâm mütegalibin maskat-ı re'si olan Gözerik karyesi Çermik'in bir saat ciheti şarkiyesinde ve Diyârbekir caddesi üzerindedir. Bir tepe üzerinde on hâneli köydür. Küçük Ali'nin akrabası hala o köyde mevcûddur. Şimdiki hâlde en büyükleri Ali Kahya'dır.

Hüdâ kadirdir. Eylemez seng-i hârâdan güher peydâ

(45) 12 Nisan sene 1308 Cum'a ertesi ve Fî 16 Ramazan 1308

Hammâma gidildi. Ve bahçelerde muhtasar bir gerdiş-i tenezzüh-kârî yapıldı.

14 Nisan sene 1307 Pazar ve fi 17 Ramazan sene 1308

Bir mikdar sokağa çıkıldı.

Fî 15 Nisan sene 307 Pazartesi ve fi 18 Ramazan sene 1308

Hammama gidildi. Ba'dehû ester mübaya'asına bakıldı.

Fî 16 Nisan sene 307 Salı ve fi 19 Ramazan sene 1308

Câmî-i Kebîr ve köprü keşfedildikten sonra hasbe'l-mevki' letâfetine hayran kaldığım bahçeler içinden bi'l-mürûr hammâma gidildi.

(46) 17 Nisan sene 307 ve fi 20 Ramazan sene 1308

Bugün Çermik Kal'asına mâşiyen çıkıldı. Kal'anın kaptusu yekpâre taşdan menhût ve meftûhdur. Kal'anın haricinde bir ve dâhilinde bir sarnıc vardır. Kal'anın sathı nehr-i Sinan'dan irtifa'ı 150 metrodur. Kal'anın müstatil olan sath-ı fevkanhisinin dıl'-ı şarkhisi ve

** 1 Kıyye=400 dirhem=1.282 kg. olduğuna göre, bu da yaklaşık olarak 230.760 ton pamuk demektir.

cenûbîsi tabî'i amûdî kayalardan ve dıl'-ı şimâlî ve şarkîsi divârdan ise de divârlar yıkılmış ve câ-be-câ eseri kalmıştır. Oradan mâşiyen inildi. Ve hayvanlara râkiben Çermik'in cihet-i garbîsindeki Dırafşe (دهشفارد) mevki-i cenaheynine 'azîmet olundu. Burası da pek latîfdir. Ve suları lezîz ve hafifdir. Çermik lafzının 'aşlı Çermük'dür ki, Ermenice manası Ilıca yani Kudret Hammâmı dımehtir.

(47) 18 Nisan sene 307 ve fi 21 Ramazan sene 1308 Perşembe

El-yevm hammâma gidildi. Ba'dehû biraz dolaşıldı.

19 nisan sene 307 ve fi 22 Ramazan sene 308 Cum'a

Akşam üzeri bahçede biraz dolaşıldı.

20 Nisan sene 307 ve fi 23 Ramazan sene 308 Cum'artesi

Cami'e gidildi. Avdetle mirî için ester mübaya'a edildi.

21 Nisan sene 307 ve 24 Ramazan sene 308 Pazar

Mirî için ester alındı.

22 Nisan sene 307 e fi 25 Ramazan sene 308 Pazartesi.

Hammâma gidildi.

(48) 23 Nisan sene 307 Salı ve 26 Ramazan sene 308

Vilâyete irsâl olunacak esterler gönderildi.

24 Nisan sene 307 Çarşamba ve 27 Ramazan sene 308

Hammâma gidildi.

25 Nisan sene 307 perşembe 28 Ramazan sene 1308

Nehâren Çüngüş'e müteveccihen saat dörtte Çermik'den hareket edildi. Hava kuşâyîşi tâm üzere idi. Sinan köyünün önünden bi'l-mürûr, Sinan suyu geçildi. Çermik'den Sinan suyuna kadar olan mesafe kısmen sa'bû'l-mürûr kayalıktır. Oradan Sakaltutan Dağı aşıldı. Ve Yeniköy'ün pişgahından geçildi. Ve Beylerköyü karyesinde biraz ârâm edildi. Saat dokuzda Çüngüş'e girildi.

(49) Sakaltutan'dan Çüngüş'e kadar olan dört saatlik (mesafe) ekseriyetle bağlıktır. Çüngüş'den şarka ma'rûz bir kûh-ı sengîn gibidir. Teğek bağrındadır. taşlıktır yolları sarbdır. Önünden şimâle, cenûbe doğru bir çay akar. Çayın üzerinde bir kâdim ve metin köprü vardır. Çüngüş'ün suyu latîfdir.

Çunguş'de 3 cami, 1 rüşdiye, 5 ibtidâiye mektebi, 1 tekke, 3 kilise, 906 hane, 5 mağaza, 150 dükkân, 1 hammâm, 13 debbağhâne, 5 boyahâne, 17 ambar, 13 ahur, 22 samanlık, 2 kahvehâne, 7 furûn, 1 türbe, 1 meşhûr manastır, 21 çeşme, 4 kabristân, 3 değirmen, 1348 bağ, 219 bahçe, 120 tarla vardır.

(50) Câmî'lerin ikisi câmî birisi mesciddir. Câmî-i Kebîr Kal'a Mahâllesi'ndedir. Pirî Bey binâ-kerdesidir. Cami'ü's-Sûk çarşu içindedir. Bânisi Ali Ağa'dır. Bunun minâresi de vardır.

ÇÜNGÜŞ

(Mahâlle)	HANE	
	İslâm Türk	Hıristiyan Ermeni
Cami-i Kebîr	574	
Cami'u's-Sûk	713	
Kal'a Mahâllesi		1232
Orta Mahâlle		1638
Başpınar		1050
	1287	3920

Bâlâda(ki) rakamlar beş mahalleyi ve zûkûr ve inâsı 5207 nüfûsu hâvîdir. Hıristiyanları Der-Sa'adet'de hamâllıkla vesa'ir suretle işçilikle ve vatanlarında alış-verişle ve çerçilik ve debbağlık ve rençberlik ile geçinirler. İslâmları nâdiren gurbete çıkarlar.

(51) Çüngüş'de ise islâmların ekserisi odunculuk ile geçinir. Bir iki müslümanı zengindir. Eşref Ağa, Bekir Efendi, Yasin Efendi gibi, Hıristiyandan Murad Ağa namında bir zengin vardır. Çüngüş'ün İslâmı Türk'dür. Nahiyede Ayduruş, Hacılar, Avut, Ermiyye, Yökrük, Selhavan nâmında altı adet Türk karyesi vardır. Çermik'de de Medye namında yine Çüngüş'e mütecâvir bir Türk köyü vardır. Palu'da Seydili nâmında bir Türk köyü vardır. Kusur kurâ-yı Livâ umûmen ekrâd-ı huşûnet-nihâdır. Köprünün öte tarafından Hasan Dede Zaviyesi ile evladı ikametgâhları bulunur. Ve Manastır da bulunur. Manastır pek metîn değilse de cesâmetlidir. Çüngüş nahiyesinde İrici'den başka Hıristiyan köyü yoktur. Bu köyün erkekleri Dersa'adet'de işçidir.

(52) Çüngüş'de Eşref Ağa'ya inildi. Konağı mükemmeldir. Çüngüş'de Müdür Diyârbekirli İsmail Efendi idi.

26 Nisan sene 307 ve 29 Ramazan sene 308 Cum'a

Câm-i Kebîr'de Cum'a namazı edâ edildi. Oradan kal'aya inilen Çüngüş'ün cihet-i cenûbîsinde olup dereye hakim bulunan men'ü'l-menâl bir sahrâ-i nâdirü'l-emsâl görüldü. Bu taş dahi maktû'ül-cevânib olarak mantar şeklindedir. Cihet-i süflî incedir. Gitdikçe kalınlaşmıştır. Üzerinde vaktiyle Çüngüş'ün ağasının konağı var imiş. Bir asma köprü vasıtasıyla rebî'ada etrafına ittisâl eder imiş. 100 metro irtifa'ındadır. Cami-i Kebîr ise (53) pek kâdim ve gayr-i muntazamdır. Çüngüş'ün en birinci ma'bedi olsa gerekdir. Oradan da Atik Hammâm gezilüp. Seyran Kayası'na gidildi. bu kayanın kısmen şehre ve bağçelere nezâret-i kâmilesi vardır.

27 Nisan sene 307 Cum'aertesi ve fi 29 Ramazan 307 Gurre-i Şevâl sene 308

Bayram namazı Câmî'ü's-Sûk'da kılındı. Ve misâfir olduğumuz mahallde resm-i mu'âyede kılındı. Câmî'i's-Sûk yenidir. İçi dört kemer ve altı kantara üzerindedir. Muntazamdır. Minâresi 25 metro tûlindedir.

(54) 28 Nisan sene 307 Pazar ve fi 2 Şevâl sene 308

El-yevm saat beşde Ariş nâmındaki ve Çüngüş'ün cihet-i garbîsindeki köye müteveccihen hareket edildi. Birbuçuk saatde varıldı. Köy cibâl-i şâhikanın bir tarafı mürtefi'nde bağlı bostanlı bir karye-i ma'mûredir. 200 hânedir. Bir mükemmel kilisesi ve bir mektebi vardır. Ma'den sancağında bu letâfette karye görmedim. Eflâka ser çekmiş olan eşcar-ı haver? mânend-i hîrî-i hoş-hurâm salanmakta ve çağlayanlar teşkil iden berrak sular ise

kuşların avaz-ı ruh-ı nevâzına inzimâm itmektedir. Bu köydeki kadınlar başka yerde bulunmaz. Oradan yarım saat aşağıda olan Fırat nehrine gittik. Balık avı yaptık. Fırat'ın burada şiddet-i cereyânı pek dehşetlidir.

(55) Köye avdet edildi. Sayd-ı berrîye çıkarılan Kürtler iki yaşında bir geyik avlamış olduğundan safâ-yı hatırla yenildi. Bu köyün arazisi hiç hükmünde olduğundan ahâlisinden ihtiyâr-ı gurbet ederler.

29 Nisan sene 307 Pazartesi 3 Şevval sene 308

Nehâren saat beşde Çüngüş'e dönüldü. Hiçbir şeyle eylesenmeyen gönlümün bir hatıra-i ârâm-sûzu beyt-i âtûnin mürd-i tahatturu da Ardıç Köyüdür.

"Nasıbi kalmayan mehcûr gönlümün zevk u çünbüşden

Ne mümkün etmek istîfâ huzûzât devr-i Çüngüş'den"

(56) 30 Nisan sene 307 Salı 4 Şevval sene 308

El-yevm ale's-sabah mekteb-i rüşdiye ve Ali Efendi Mescidi gezildi. Mektebin şakirdânı zekidir. Mescid ise ruhanîdir. Oradan hükümete gidildi. Ba'dehû meşhûr Çüngüş Manastırı gezildi. Manastır müstatîlû's-şeklidir. Vasatında bir kilise olup dört kâ'ide üzerinedir. Otuz kadar odası vardır. Furûnu ve hammâmı da vardır. Manastırda âsâr-ı atıkaya dair bir şey yoktur. Yalnız üçyüz senelik bir Ermeni târihi vardır. Marhassı Malatyalı (boş) Efendi'dir. Manastırın bidâyet-i binası Havariyyûndan Urfa'da ikâmet eden Tatyos zamanında ise de şimdiki binâsı muahhardır.

(57) Manastır binsekizyüzelli senelikdir. Etrafındaki arâzi ve besâtûn evkâfıdır. Çüngüş marhasalığının dâ'ire-i idaresi Çüngüş'de, Ardıç karesine munhasırdır. Dahilinde bazı marhasaların kabri vardır. Kapuları demirdir.

Hattâ kapunun önünde zincir-bend iki kelb-i müdhiş bulunuyordu. Bahçesinde akarsuyu içinde kâdim bir sahrnıcı mevcûddur. İçinde mertâbet(?) inilen târike-i dünya kadınlar da bulunuyordu. Manastırın önünde bir de Ermeni mezarlığı vardır.

(58) 1 Mayıs sene 307 Çarşamba 5 Şevval sene 308

El-yevm şiddetli, devamlı yağmurlar yağmıştır.

2 Mayıs sene 307 Perşembe 6 Şevval sene 308

3 Mayıs sene 307 Cum'a 7 Şevval Sene 308

Cami'-i Kebir'de namaz kılınıp bahçeler gezildi.

4 Mayıs sene 307 Cum'artesi fi 8 Şevval sene 308

5 Mayıs sene 307 Pazar fi 9 Şevval sene 308

(9) 6 Mayıs sene 307 Pazartesi fi 10 Şevval sene 308

7 Mayıs sene 308 Salı fi 11 Şevval sene 308

Çüngüş'den hareket edilüp Çermik'e gelindi.

8 Çarşamba, 9 Perşembe, 10 Cum'a, 11 Cum'artesi, 12 Pazar, 13 Pazartesi Bilal Kilise(ye) gid(il)di. 14 Salı.

15 Mayıs sene 307 Çarşamba

Son bir veda Hammâmı yapıldı. Hava mağmûm çimenler târî ve latîf idi.

(60) 16 Mayıs sene 307 Perşembe

Saat 1.30 da Çermik'den çıkıldı. Yolda fasl-ı baharın pek rû-çerûr(?) olan bedâyi'iyile beraber birinci def'a olarak siyah renk bir de leylek görüldü. Ba'dehû Keskes karyesinde bir saat kadar ârâm edildikten sonra Lebud Ağa'nın konağına inildi. Ergani ovası Çermik'e göre havacadır. Ve Çermik'in nezaret-i rebî'ası Ergani'den zâ'id idi.

17 Mayıs sene 307 Cum'a

Ale's-sabah Malan (نالام) denilen Lebud Ağa karyesinden hareket edildi. Zümrüt-renk olan sahra-yı Ergani tarifden müstağni idi. Doğruca makam-ı kudsiyet-ânâm-ı Hazret-i Zülkifû'n-Nebî Aleyhi's-selâm ziyâretiyile isti'sar ve zebh-i kurban edildi. Makam-ı mukaddesi müşarün-ileyha **(61)** pek âlî olduğundan "Derûn-ı Cennete nezaret kabildir, Zemininden". (boş) Mısraı hatıra gelmiştir. Orada Nureddin Şehid'in oğlu Melik Salih'in 650(1252) târihinde i'mâl ve ihdâ eylediği bir tek şamdanla hazrete mensub bir asâ-yı ahenîn görüldü. Diğer İran-kârî bir şamdan daha varsa da beriki kadar kıymet-dar değildir. Makamın resm-i musattahı şudur (*Şekil için Bkz. Metin s. 61*).

Makamın dış tarafında iki odalı bir misafirhâne vardır. Alt tarafında yani cihet-i şimâliyyesinde tahmînen bir kaç milyon kıyye su isti'ab eder bir sahrinç vardır. Ergani kal'ası bir sahra-yı bâlâter üzerinde cihet-i garbiyye ve şimâliyyesinde sur ve burç var imişse de yıkılmıştır.

(62) Şimdiki hâlde makam-ı şerîf hademesine mahsûs dört beş hâne bulunur. Kal'anın iki kapusu var imiş. Birisi Büyük kapu diğeri (Oğrun) kapudur. Oğrun Türkçe gizli demektir. Kal'anın âtik miftahını Erganili Deli Yusuf Beyde gördüm. Antikadır. Akkoyunlu hânedanından Osman Bey'in eseridir. 850(1446) târihinde i'mâl edilmiştir. Ergani'de üç cam'i vardır. Cam'i-i Kebîr'in bânisi Bahşâyîş Hoca olmak üzere iştihâr etmişse de üzerindeki târihe nazaran binâsı 806(1403-1404) olup bânisi Diyarbekir tevaif-i mülûkünden Hüseyin bin Mahmud Bey'dir. O gece Ergani Müdîri İhsan Efendi'nin hânesinde kalındı. Sabahleyin kalkulub Ergani çarşusu ve Halebiyye Medresesi gezildi.

(63) Halebiyye Medresesi kâr-ı kâdimdir. Sekiz odalıdır. Târih-i binâsı 900(1494-1495) târihidir. Oradan Osmaniye'ye gelindi. Yeni kasabada atik bir kilise harabesi ve Ermeni mezarlığı vardır.

Kasabada bir hükûmet konağı yapılmak mukarrerdir. Yine Ergani'nin Bakür karyesi civarında atik bir Ermeni mezarlığı bulunur. Sonra Harabtar karyesindeki âtik bir kilise gezildi. Binası küçük ise de metîndir. Ergani kasabasında âla sular bulunur. En meşhûr su Perican suyudur. Ergani'nin Ergani ovasına olan nezaretine diyecek yoksa da zokakları sa'bû'l-mürûrdur. Bu gicede inayetlü Sıtkı Paşa'nın konağında beytûtetle ferdâsı Mayısın onsekizinci Pazar günü Ergani'den hareket ve 7 saat(de) Maden'e muvâsalat edildi. Ve mine's-selâm.